

Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh, ikincisi Bûveyhî Hükümdarı İzzüddeve Bahtiyâr zamanında İbn Bakıyye'nin vezirliği döneminde. Mu'temid-Alellah ile Tâi'-Lillâh arasında on halife devrini gördü. Şiirde İmruülkays b. Hucr seviyesine ulaştığı kabul edilir (İbn Hallikân, II, 168). Bazıları onu şiir konusunda "muallim-i sâni" kabul etmiştir. Buna göre İmruülkays veya Mühelhil (Adî b. Rebîa) muallim-i eweldir. İbnü'l-Haccâc, 27 Cemâziyelâhir 391 (24 Mayıs 1001) tarihinde Bağdat'la Kûfe arasında Fırat nehri kenarında bir belde olan Nil'de vefat etti. Cenazesi Bağdat'a götürüldü. Vasiyetine uygun olarak günümüzde Bağdat'ın Kâzımiye semtinde İmâm Mûsâ Kâzım'ın kabrinin ayak ucuna defnedildi ve mezar taşına, "Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi" meâlindeki âyet (el-Kehf 18/18) yazıldı. Arkadaşı Şerîf er-Radî onun için bir mersiye yazmışsa da (*Divân*, II, 441-442) şiirlerinde Hz. Peygamber'in ashabını zemmeden birine mersiye yazdığı için kınanmıştır.

Büveyhîler zamanında hezl (mizah) tarzında şiir yazan en meşhur şairlerden biri olan İbnü'l-Haccâc, Abbâsî Halifesi Mutî'-Lillâh, Bûveyhî hükümdarları İzzüddeve Bahtiyâr, Adudüddeve, Şerefüddeve İbn Bûveyh, inşâ kâtipleri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd ve Sâhib b. Abbâd başta olmak üzere birçok halifeyi ve devlet adamını övmüş, bu sayede çok para kazanmıştır. Divanında methiye, hicviye veya mersiye yazdığı kişilerin sayısı altmışı geçmektedir. Onun şiirlerinde Ehl-i beyt'e övgü büyük bir yer tutar. Şiirlerinde müstehcen bölümler yer aldığı için bazı hisbe görevlileri çocuklara onun şiirlerini ezberlemeyi yasaklamıştır. Hezl tarzı şiirlerinde sokak dili hâkimdir. Argo lafızlar ve bayağı ifadeler kullanmaktan çekinmemiş, bu sebeple avam tarafından rağbet görmüştür. Zengin bir hayat yaşamasına rağmen şiirlerinde hezl üslubu gereği hep fakirlikten yakınmış, et yemeği bir tarafa içecek çorba dahi bulamayıp tuz eklemek yediğini, kuru eklemek yemekten boğazının yara içinde kaldığını, kışlık ve yazlık elbiseleri olmadığını dile getirmiştir. İbnü'l-Haccâc'ın bu şiirlerinin yanında ciddi bir üslupta kaleme aldığı şiirleri de vardır. İster hezl ister ciddi olsun şiirleri yapmacık ifadelerden uzaktır ve sağlam, sade bir üslubu yansıtmaktadır. Zehebî onu, "Asrın şairi ve edibi, müstehcenliğin kralı, müstehcenliği nazma dökmeye ve hafifmeşreplikte tek başına bir ümmet" diye niteler ve İbnü'l-Haccâc'ın, "Bütün müstehcen şiirlerimde -Allah şahittir

ki- sadece neşelenmek istedim" dediğini kaydetmiştir (*A'lâmü'n-nübelâ*?, XII, 515). Vezir Mühellebî'nin talebi üzerine şair Mütenebbî'yi de hicvetmiştir. Halife yanında devlet adamlarını öven şiirleri de hezden ve müstehcenlikten arınmış değildir. Buna rağmen hiçbiri ona tepki göstermemiş, bu şiirlerine de ikram ve iyilikle karşılık vermiştir. Hatta Mısır Fâtımî hükümdarı Muiz-Lidînillâh, divanını kendisine gönderdiğinde hicviye yazar korkusuyla ona 1000 dinar yollamıştır.

İbnü'l-Haccâc'ın hacimli (on cilt) divanı üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Astro-nomi, matematik, tıp âlimi, filozof ve şair Bedî' el-Usturlâbî, divandan seçtiği şiirleri *Dürretü't-tâc min şî'ri İbni'l-Haccâc* adıyla bir araya getirip konularına göre 141 bölüm (bab) halinde düzenlemiş (nşr. Ali Cevâd et-Tâhir, Beyrut 2008), İbnü'l-Haşşâb en-Nahvî de divana bir mukaddime yazmıştır. Eyyûbî Veziri Es'ad b. Memmâtî *Çarķaratü'd-decâc fi elfâzi İbni'l-Haccâc* isimle bir eser kaleme almıştır (*Hediyetü'l-ârifin*, I, 205). İbn Nübâte el-Misrî de *Talîfü'l-mizâc min şî'ri İbni'l-Haccâc* adıyla bir eser hazırlamış (nşr. Necm Abdullah Mustafa, Kahire 2001), bu eser üzerine İbn Hicce el-Hamevî *Leṭâ'ifü't-Talîfi* kaleme almıştır. Şerîf er-Radî, İbnü'l-Haccâc'ın müstehcen olmayan şiirlerini *el-Hasen min şî'ri'l-Hüseyn* adlı bir eserde toplamıştır. Bazı kaynaklarda bu eserin adı *et-Tenzîf / en-Nazîf mine's-seḥîf* olarak da geçer. Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*'inde İbnü'l-Haccâc'ın şiirlerine seksen bir sayfa ayırmıştır (III, 35-116). Divan hakkında iki doktora çalışması yapılmıştır (Abdelghafur A. A. al-Aswad, *Der Diwân des Ibn al-Haġġâġ*, Teilausgabe: der Reimbuchstabe nün, Universität Giessen 1977; H. S. M. Manna, *al-Huseyn Ibn Hajjaj [d 391/1001]: his Life and Verse together with a Critical Edition of the Final Part of his Diwan*, SOAS University of London 1985-86).

BİBLİYOGRAFYA :

Şerîf er-Radî, *Divân*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), II, 441-442; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümm* (nşr. Ebû'l-Kâsım İmâmî), Tahrân 1420/2000, VII, 468; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, III, 35-116; Hatîb, *Târîhu Bağdâd* (nşr. Beşşâr Awwâd Ma'rûf), Beyrut 1422/2001, VIII, 26; İbn Şehrâşûb, *Me'âlimü'l-ulemâ*?, Beyrut, ts. (Dârü'l-edvâ'), s. 149, 183; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*?, IX, 206-232; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 168-172; Zehebî, *Tezki-retü'l-huffâz*, Beyrut 1419/1998, III, 152; a.m.f., *A'lâmü'n-nübelâ*?, Kahire 1427/2006, XII, 515; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XV, 262-263; *Keşfü'z-zunûn*, I, 480, 739; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), II, 312; IV, 487-489; Brockelmann, *GAL*, I, 82; *Suppl.*, I, 130; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 205; M. Rizâ el-Hakîmî, *Târîhu'l-ulemâ*?

*‘abre’l-uşûri’l-muhtelif*e, Beyrut 1403/1983, s. 210-217; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve’l-elķâb*, Beyrut 1403/1983, I, 256-260; Şevki Dayf, *Târîhu’l-edeb*, V, 403-405; Zirikî, *el-A’lâm* (Fet-hullah), II, 231; Ömer Ferrûh, *Târîhu’l-edeb*, II, 574-576; Abdühüseyn Ahmed el-Eminî, *el-Ġadir fi’l-Kitâb ve’s-Sünne ve’l-edeb*, Tahrân 1366 hş., IV, 88-100; D. S. Margoliouth – [Ch. Pellat], "İbn al-Hadîdjâdî", *EP* (İng.), III, 780-781; S. Ronart, "Hajjâj al-ibn, Abu Abdullah", *Concise Encyclopedia of Arabic Civilization*, Amsterdam 1959, s. 197; İsmail Durmuş, "Hezl", *DİA*, XVII, 304-305; Âzertâş Âzernüş, "İbn Haccâc", *DMBİ*, III, 312-318.

ALI BULUT

İBNÜ'L-HAYYÂT el-KARADÂĞÎ

(ابن الخياط القرداغي)

Ebû Ali (Ebû Muhammed)
Abdurrahmân b. Mollâ Muhammed
b. Mahmûd el-Karadâġi
(1838-1917)

Iraklı âlim.

16 Şewal 1253'te (13 Ocak 1838) Kuzey Irak'ta Süleymaniye şehrinin güneybatsındaki Karadağ'da doğdu. Tebriz civarından bölgeye göç etmiş Şekâk adlı Kürt aşiretine mensuptur. Atalarından terzilik yapan birine nisbetle "İbnü'l-Hayyât" diye anılan ilim ehli bir aileden gelmekte, babası gibi o da İbnü'l-Hayyât (İbn Hayyâtzâde, Hayyât-zâde, İbn İbnü'l-Hayyât) olarak anılmaktadır. Arapça yanında akfî ve nakfî ilimlere dair tahsilini, Babanlar'dan Süleyman Paşa'nın Karadağ'da babası Molla Muhammed Karadâġi için yaptırdığı medresede yaptı, ardından bir süre kaldığı Süleymaniye'de öğrenimini tamamladı. Daha on sekiz yaşında iken *Deķâ'iku'l-ḥakā'ik*, yirmi yaşında iken *el-İķāz fi şerḥi Risâleti vaz'î'l-elfâz* ve *Mevâhibü'r-rahmân* adlı eserleri telif etti. İlk icâzetini tanıdığı bir âlim ve aynı zamanda Hâlid el-Baġdâdî'nin halifelerinden olan babasından aldı (1274/1858). Ertesi yıl gittiği Bağdat'ta Süleymaniye Medresesi'nde müftü Muhammed Feyzî Efendi ez-Zehâvî'den bir yıl süreyle tefsir ve hey'et okuyarak icâzet aldı. Başta fıkıh usulü ve kelâm olmak üzere iyi bir eğitim alarak döndüğü Karadağ'da üç yıl kadar ders verdi; tasavvufa meylederek Hâlid el-Baġdâdî'nin halifelerinden Tavîleli Şeyh Osman Sirâceddin'e intisap etti ve ondan irşad icâzeti aldı.

Babasının 1281'de (1864) vefatı üzerine Karadağ'da onun ders halkasının başına geçen İbnü'l-Hayyât'ın icâzet verdiği talebe sayısının 1000'i geçtiği söylenir. 1299'da (1882) gittiği Kerkük'te iki yıl kaldı. Bağdat Kadısı Mîr Muhammed Esad Efendi ve şehrin diğer önde gelenlerinin

daveti üzerine 1303'te (1886) Bağdat'a taşındı, Meydan mahallesindeki Baba Korkor Mescid ve Medresesi'nde (et-Tekiyetü'l-Bektâşîyye) vakıf mütevellisi ve müderris olarak göreve başladı. Burada verdiği derslerden, vaaz ve irşad faaliyetinden başka Kâzîmiye semtindeki İmam Ebû Yûsuf Medresesi'nde ders okuttu. Kısa zamanda adını duyurdu, Bağdat'taki öğretim faaliyeti sırasında 300'ü aşkın talebeye icâzet verdi. Talebeleri arasında Abdülkâdir el-Karadâğî, Muhammed Sâlih el-Karadâğî, Alâeddin Ali b. Nu'mân el-Âiûsî, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Yahyâ b. Kâsım el-Vetrî, Abdurrahman en-Nakîb, Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî, Emced ez-Zehâvî, Abdülkâdir b. Abdürrezzâk el-Hatîb, Abdülmelik b. Tâhâ eş-Şevvâf anılır. İbnü'l-Hayyât 21 Mayıs 1917 tarihinde Bağdat'ta vefat etti ve Baba Korkor Medresesi'ndeki hücrelerinde defnedildi. Oğulları Muhammed el-Karadâğî ile Ali el-Karadâğî babalarından sonra Baba Korkor Medresesi'nde ders veren ve çeşitli resmî görevlere tayin edilen birer âlim olup babalarının yanında medfundur.

Eserleri. 1. *Menhecü'l-vuşûl 'alâ Minhâci'l-uşûl*. Kâdî Beyzâvî'nin eseri üzerine yazılmıştır (Bağdat el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî Ktp., nr. 441, müellif hattı; Bağdat Mektebetü'l-evkâfi'l-âmmе, nr. 24212, müellif tarafından tashih edilmiş ve kenarına hâşiyeler konulmuştur; Mektebetü'l-evkâfi'l-âmmе, nr. 13764; diğer yazmaları için bk. İbnü'l-Hayyât el-Karadâğî, *et-Tibyân*, neşredenin girişi, s. 51-52). Bağdat Üniversitesi Külliyyetü'l-ülûmî'l-İslâmiyye'de bazı öğrenciler eserin muhtelif bölümleri üzerine yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlamıştır. Bunlardan Âmir Muhammed Halife'nin çalışmaları, *el-Haber ve aḡsâmuhû min Kitâbi Menhecü'l-vuşûl fi şerhi Minhâci'l-uşûl ve el-Kıyâs min Kitâbi Menhecü'l-vuşûl fi şerhi Minhâci'l-uşûl*, Râid Abdülhalim et-Tayf'ın çalışması *en-Nesaḡ min Kitâbi Menhecü'l-vuşûl fi şerhi Minhâci'l-uşûl* başlığını taşımaktadır. 2. *Tenbihü'l-aşdikâ' fi beyânî't-taklîd ve'l-ictihâd ve'l-istiftâ' ve'l-iftâ'* (Bağdat 1330). Üç bölüm ve bir hâtîmeden oluşan eser Ümid Necmeddin Cemîl el-Müftî tarafından Erbil'deki Selâhaddin Üniversitesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlanıp yayımlanmıştır (Erbil 1431/2010). 3. *Hâşiye 'alâ Muhtaşari'l-müntehâ*. İbnü'l-Hâcib'in fıkıh usulüne dair eseri üzerine yazılmıştır (el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî Ktp., nr. 349, müellif hattı). 4. *el-Ecvibetü'l-behiyye 'ani'l-es'ileti'l-Hindîyye*. Hint

ulemâsının kelâm, fıkıh vb. konularda Bağdat ulemâsından sorduğu bazı sorulara müellifin verdiği cevapları ihtiva eder (el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî Ktp., nr. 438/3). 5. *et-Tibyân fi beyânî'n-nâsiḡ ve'l-mensûḡ mine'l-Ḳur'ân*. Ümid Necmeddin Cemîl el-Müftî'nin Erbil'deki Selâhaddin Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırladığı eser (*et-Tibyân fi beyânî'n-nâsiḡ ve'l-mensûḡ mine'l-Ḳur'ân l'İbni'l-Hayyât el-Ḳaradâğî: Dirâse ve taḡkîk*, 1424/2003) daha sonra basılmıştır (Süleymaniye 1426/2005). 6. *el-İ'lâm fi beyânî'l-îmân ve'l-İslâm* (el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî Ktp., nr. 416/4, 438/1). 7. *Ta'likât 'alâ Şerhi'd-Devvânî. el-'Aḡâ'idü'l-Aḡduḡiyye* üzerine Dewânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir (el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî Kütüphanesi'nde bir yazma nüshası olduğu kaydedilir; bk. İbnü'l-Hayyât el-Karadâğî, *et-Tibyân*, neşredenin girişi, s. 54). 8. *Risâle fi'l-ḡazâ ve'l-ḡader* (el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî Ktp., nr. 443). 9. *Mi'râcnâme*. Necmeddin Muhammed b. Ahmed el-Gaytî'nin *Ḳışṡatü'l-Mi'râc* adlı Arapça eserinin Kürtçe tercümesidir (Bağdat Dârü'l-mahtûtâtî'l-İrâkiyye, nr. 9474, 21219, 21880). 10. *Deḡâ'ıḡu'l-ḡaḡâ'ıḡ (Câmi'u'l-ḡaḡâ'ıḡ, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Ünmûzec)*. Zemahşerî'nin nahve dair eserine Sa'dullah el-Berdaî tarafından *Ḥadâ'ıḡu'd-deḡâ'ıḡ* adıyla yazılan şerhin hâşiyesidir (el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî Ktp., nr. 464, 540/1; Dârü'l-mahtûtâtî'l-İrâkiyye, nr. 25070). 11. *el-İḡâz fi şerhi Risâleti vaz'î'l-elîfâz (Şerhu Risâleti'l-vaz')*. Molla Ebû Bekir Mîr Rüstemî'nin (III./IX. yüzyılın ilk yarısı) eseri üzerine yazılmıştır (el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî Ktp., nr. 416/2; Süleymaniye Mektebetü'l-evkâf, nr. 2825; Dârü'l-mahtûtâtî'l-İrâkiyye, nr. 3162/2, 10298, 20879/2, 29931). 12. *Mevâhibü'r-rahmân fi şerhi Risâleti'l-beyân (Şerhu Risâleti'l-beyân, Şerhu Risâleti'l-istifâre)*. Molla Ebû Bekir Mîr Rüstemî'ye ait eserin şerhidir (el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî Ktp., nr. 416/1; Bağdat Mektebetü'l-evkâf, nr. 13806; Dârü'l-mahtûtâtî'l-İrâkiyye, nr. 3162/3, 3163/1, 20879/3). 13. *Tuḡfetü'l-lebib 'alâ Hâşiyeti kıs-mi'l-manḡıḡ mine't-Tehzîb*. Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-manḡıḡ ve'l-kelâm* adlı eserinin mantık kısmı üzerine Abdullah b. Hüseyin el-Yezdî'nin yazdığı hâşiye üzerine kaleme alınmış bir ta'likâttir (Bağdat Mektebetü'l-evkâf, nr. 24212, 24356). 14. *er-Râbiḡatü'n-Naḡşibendiyye* (Bağdat Mektebetü'l-evkâf, nr. 4741/6). 15. *Bidâyetü'l-hidâye* (Dârü'l-mahtûtâtî'l-İrâkiyye, nr. 5386).

İbnü'l-Hayyât'ın kaynaklarda anılan diğer eserleri de şunlardır: *Ta'likât 'alâ Tuḡfeti'l-muḡtâc* (İbn Hacer el-Heytemî'nin Şâfiî fikhına dair eseri üzerine yazılmıştır), *el-Fetâva'l-fıḡhiyye*, *Ta'likât 'alâ Tefsiri'l-Beyzâvî*, *Esne'l-meḡâlib fi beyânî 'ilmi'l-vâcib*, *et-Taḡḡıḡu'l-'âlî şerhu Ḳaşideti Bed'î'l-emâlî*, *Sa'âdetü'd-dâreyn fi beyânî kelimeteyi's-şehâdeteyn*, *Şerhu't-Tavâliḡ*, *Mulaḡḡa-şu'l-aḡvâl fi mes'eleli ḡalḡı'l-a'mâl*, *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Teftâzânî* (Zencânî'nin *el-'İzzî fi't-Taşrif* i üzerine yazılan şerhin hâşiyesidir), *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti 'Abdilḡakîm es-Siyâlkûtî 'alâ Şerhi's-Şemsîyye li-Ḳutbiddin er-Râzî*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hayyât el-Karadâğî, *et-Tibyân fi beyânî'n-nâsiḡ ve'l-mensûḡ mine'l-Ḳur'ân l'İbni'l-Hayyât el-Ḳaradâğî: Dirâse ve taḡkîk* (nşr. Ümid Necmeddin Cemîl el-Müftî), Süleymaniye 2005, neşredenin girişi, s. 11-87; a.m.f., *Tenbihü'l-aşdikâ' fi beyânî't-taklîd ve'l-ictihâd ve'l-istiftâ' ve'l-iftâ'* (nşr. Ümid Necmeddin Cemîl el-Müftî), Erbil 1431/2010, neşredenin girişi, s. 8-25; M. Emîn Zekî, *Meşâhîrü'l-Kürd ve Kürdîstân fi'd-devri'l-İslâmî*, Bağdat 1366/1947, II, 11-12; Zekî M. Mücâhid, *el-A'lâmü's-Şarkıyye*, Kahire 1374/1955, III, 109; Abbas el-Azzâvî, *Târiḡu'l-İrâḡ beyne'l-iḡtilâleyn*, Bağdat 1376/1956, VIII, 51, 314; Abdullah el-Cübürî, *Fihri'si maḡtûtâtî Ḥasan el-Enkürli el-muḡdât ilâ mektebeti'l-evkâfi'l-âmmе bi-Baḡdâd*, Necef 1387/1967, s. 23, 126; K. Avvâd, *Mu'cemü'l-mü'ellifîne'l-İrâkiyyin*, Bağdat 1969, III, 202; Yûnus İbrâhim es-Sâmerrâi, *Târiḡu 'ulemâ'i Baḡdâd fi'l-ḡarnî'r-râbiḡ 'aşer el-hicrî*, Bağdat 1398/1978, s. 362; Zirikî, *el-A'lâm (Fethullah)*, III, 334; Abdülkerîm Müderris, *Dânişmendân-ı Kürd der Hidmet-i 'İlm u Dîn* (trc. Ahmed Havârî Neseb), Tahran 1369 ḡş., s. 200-201; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Beyrut 1414/1993, II, 118; Kâzım Ahmed el-Meşâiḡî, *el-İmâm Emced b. Muḡammed Sa'îd ez-Zehâvî*, Herndon 1417/1996, s. 100-102; Bâbâ Merdûḡ Rûhânî, *Târiḡ-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran 1382 ḡş., I, 145-146; Hamîd M. Hasan ed-Derâcî, *er-Rubuḡ ve't-teḡâya'l-Baḡdâdiyye fi'l-'ahdi'l-'Osmânî*, Bağdat 2001, s. 95; Abdülhamîd Ubâde, *el-'İḡdû'l-lâmî' bi-âşâri Baḡdâd ve'l-mesâciḡ ve'l-cevâmiḡ* (nşr. İmâd Abdüsselâm Raûf), Bağdat 2004, s. 163-165; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemü'l-âlemi'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 418-419.



AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-HAYYÂT ez-ZÜKKÂRÎ

(ابن الخياط الزكاري)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer ez-Zükkârî el-Hasenî el-Fâsî (1836-1925)

Faslı fakih ve muhaddis.

16 Şâban 1252'de (26 Kasım 1836) Fas'ta doğdu. Fas şeriflerinden İdrîsler hânedanının kurucusu I. İdrîs'in soyundan